

Сергій Москаленко

МОСКАЛЕНКО Сергій Миколайович — кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів — вітчизняна історико-філософська думка та проблеми етики.

МІСЦЕ І РОЛЬ ДРУЖБИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Из всех открытий всего дороже
Открыть друга, его души.
И мы с тобой, словно два прохожих,
Почти всю жизнь к этой встрече шли.

Я открываю твои печали,
Твои восторги в самом себе,
Чтоб две души, две судьбы звучали,
Как два цветка на одном стебле.

И наша дружба — как древний город,
Что прячет в недрах своих земля.
Я открываю твои просторы
Добра и света... Поздравь меня.

И если нас доконает служба,
Иссушит боль иль собьет вина —
Нам будет донором наша дружба,
А группа крови у нас одна.

Андрей Дементьев

Тема дружби споконвічно перебувала в центрі філософських роздумів як одна з найважливіших морально-етичних проблем, нерозривно пов'язаних зі змістом людського життя. Дружба — це одне з найпрекрасніших почуттів, притаманних людині, і до того ж єдине, що неподільно належить її душі. Подібно до любові, дружба рятує людину від самотності, надаючи їй можливість висловити близькій в душі людині свої найзаповітніші мрії, поділитися з нею своїми найінтимнішими переживаннями і найпотаємнішими надіями.

За всіх часів і в усіх народів дружба вважалася високою моральною і соціальною цінністю. А тому важко назвати класика філософії, котрий би не писав про дружбу: Платон і Арістотель, Феофраст і Епікур, Цицерон і Сенека, Августин і Дунс Скотт, М. Монтень і Ф. Бекон, А. Шефстбері і Д. Юм, П. Гольбах і К. Гельвецій, І. Кант і Г.В. Гегель, С. К'єркегор і Л. Фейєрбах, А. Шопенгауер і Ф. Ніцше, В.Г. Белінський і М.Г. Чернишевський.

Серед небагатьох поки що праць сучасних філософів, присвячених вивченню проблематики дружби, виділяється, насамперед, праця І.С. Кона з досить промовистою назвою “Дружба” [3]. Крім того, у творчому доробку І.С. Кона, присвяченому аналізу дружби, слід назвати дві наукові статті [4; 5].

Видатний вклад в дослідження проблематики дружби в її співвідношенні з любов'ю вніс англійський вчений-філолог і літератор К.С. Льюїс [10]. У російському журналі “Вопросы философии” за 1998 рік друкувались уривки зі знаменитої праці “Любовь”, один із розділів якої так і називався — “Дружба” [6].

Основною метою нашої статті є з'ясування ролі і значення дружби в системі етичних категорій морального спілкування людини.

Для реалізації цієї мети у статті вирішуються такі завдання: 1) з'ясовуються необхідні передумови й основні мотиви дружби; 2) аналізуються відмінності чоловічої та жіночої дружби і її перевірка на вірність у різних життєвих ситуаціях.

Немає на землі людини, котра б не замислювалась над тим, що таке дружба, звідки походить її приваблива сила, у чому полягає її надзвичайна цінність і духовна чарівність. І чому саме, коли в нас немає друга, його нам так не вистачає. Не вистачає, навіть якщо чудово склались стосунки в колективі, якщо є коло товаришів, якщо існує взаєморозуміння з батьками, братами й сестрами.

Однією з найважливіших передумов дружби є спільна діяльність, належність до одного колективу — частіше до однієї й тієї ж вулиці, рідше — до одного й того ж класу чи школи. Отже, для дружби потрібна “просторова близькість”, що полегшує повсякденне спілкування. При цьому потрібно вказати й на те, схожі чи відмінні між собою друзі як особистості, що їх цікавить, хвилює і зближує. Ще давньогрецькі філософи Платон і Аристотель поставили собі запитання: що робить одну людину привабливою для іншої і, зокрема, чи шукає вона в другові власну подобу чи, навпаки, своє доповнення? Німецький поет Ф. Шиллер (1759 — 1805 рр.) вважав, що дружба є “споглядання себе в дзеркалі іншої душі” [11, с.79]. Заперечуючи точку зору Шиллера, французький письменник Р. Роллан (1866 — 1944 рр.) підкреслював: “Нехай інші, подібно Нарцису, милуються своїм відображенням у дзеркалі! Я ж шукаю очі, котрі мені говорять: “Я — не ти!” Тоді варто ввійти! І коли подібне бажання стає взаємним, дві схрещені шпаги приводять до найвищого злиття двох людських істот” [8, с.28].

Але все ж таки в дружбі любов за схожістю переважає над орієнтацією на доповнення. У більшості випадків люди дружать із представниками свого найближчого оточення, власного соціального і культурного кола. Переважна більшість людей вважають за краще дружити з людьми свого віку, статі, соціального становища, освіти тощо. До того ж друзі, як правило, дотримуються більш-менш спільних поглядів з найважливіших для них питань.

Таким чином, розуміння друга як “іншого Я” передбачає все ж таки принцип схожості: люди, що розходяться між собою в істотних характеристиках, навряд чи можуть бути особливо близькими. Проте друг є не просто інше, а саме друге Я: друзі покликані не дублювати, а взаємно збагачувати один одного. Інакше кажучи, в другові ми знаходимо своє “доповнення” або схожість із собою. Так, наприклад, коли давньогрецького філософа Піфагора (576 — 496 рр. до н. е.) якось запитали, що таке друг, він відповів: “Моє друге Я” і відразу ж згадав про “дружні” числа 284 і 220, бо вони взаємодоповнюють одне одного. Перше число дорівнює сумі дільників другого числа, а те, у свою чергу, є сумою дільників першого числа. Так, число “284” ділиться на “1”, “2”, “4”, “71” та “142”. Додавши їх, отримуємо число “220”: $1+2+4+71+142=220$. А число “220” має одинадцять дільників, які в сумі дають число “284”: $1+2+4+5+10+11+20+22+44+55+110=284$.

Говорячи про передумови дружби, ми обов'язково маємо додавати й мотиви дружби, без яких її просто не буває. Які ж мотиви для дружби є визначальними?

Одним із найвиразніших показників дружби є мотив взаємодопомоги й вірності. Кожен із нас переконаний у тому, що друг завжди допоможе, друг ніколи не підведе.

Іншим визначальним показником дружби є внутрішня близькість. Друг — це людина, котра нас розуміє і любить. Згодом у дружбі зростає значення мотиву не тільки близькості, але й бажання довіреності, розуміння, співпереживання.

Іноді віддають перевагу другові, старшому за віком. Звичайно, друг — це людина, на яку хочеться рівнятись, брати з неї приклад, а інколи бачити в ній і порадника та захисника.

Якщо дружба поєднує молодшого за віком зі старшим, то вона поза всяким сумнівом яскраво висвітлює кращі якості старшого друга, що відчуває себе дорослим і відповідальним у всьому за молодшого.

Прихильність молодшого за віком до старшого друга — дорога і жадана і, нерідко, набуває форми пристрасного захоплення, коли в дорослому вбачають живе втілення свого ідеалу. Бо саме для ранньої молодості є типовою ідеалізація друзів і самої дружби.

Звичайно, вважається, що дружба — “справа чоловіча”. А тому частіше трапляються випадки, коли друзями стають чоловіки, ніж жінки. Хоча це всього-на-всього тільки доводить, що як ті, так і інші просто по-різному дружать.

Так уже заведено думати, що чоловіча дружба більш стримана і сувора. Для неї важливе взаєморозуміння, засноване на інтелектуальній схожості. Жіночій же дружбі притаманна схожість у почуттях і переживаннях, їх дуже цікавлять відтінки в дружніх

стосунках. В їхній дружбі споконвічно спостерігається надзвичайно сильна емоціональна основа.

Чоловіки активніше за жінок контактують з іншими людьми і спілкування для них значно важливіше, ніж для жінок. Зате жінки переважають чоловіків у потребі та спроможності саморозкриття, передачі іншим більш інтимної та особисто-значущої інформації про себе і свій внутрішній світ. Жінки більше підкреслюють у дружбі цінності довір'я, емоційної підтримки й інтимності, тоді як чоловіки акцентують увагу на солідарності, товариській та взаємодопомозі. Жінки повідомляють подругам про себе інтимнішу інформацію, ніж чоловіки своїм приятелям.

Саме тому й помітний усім різний “візерунок” дружби в чоловіків і жінок, різна поведінка друзів. Однак це зовсім не впливає на міцність істинної дружби.

Поставимо собі запитання: чи можлива дружба — саме дружба — між чоловіком і жінкою? Таке запитання вважається класичним для багатьох диспутів. Як чоловіки так і жінки на це запитання відповідають позитивно.

Хоча ця відповідь є тільки теоретичною, бо на практиці серед друзів здебільшого переважають або друзі-чоловіки або подруги-жінки. Більшість же взагалі не мають друзів протилежної статі.

Постає запитання: яких друзів ми вибираємо? Перед тим, як відповісти на це широкое за обсягом запитання, поділимо його на такі підпитання: 1) яким би ти хотів бачити свого друга?, 2) чого б ти хотів від друга?, 3) на що ти готовий ради друга?

В процесі знаходження відповідей на поставлені запитання виявляється, що заради друга люди готові на все, навіть на смерть. Вимагають же від друга зовсім небагато: розуміння. Так уже й небагато? Задумайтесь, скільки різних складових елементів включаємо ми в це поняття.

Розуміти людину — це значить : 1) добре знати її; 2) співпереживати, відчувати те ж саме, що й вона; 3) мати з нею спільні інтереси; 4) допомагати їй, завжди бути їй другом; 5) поважати й любити її, як самого себе.

Від друга чекають вірності — довіряють як самому собі. У друга шукають підтримки — допомоги в скрутну хвилину. До друга ідуть з радістю — він сприйме її як свою. Друг зрозуміє ваші заповітні мрії, якими б відважними вони не були. Отже, завдяки другу намагаються зрозуміти самих себе.

Чи можна уявити друга заздрисним і гонористим, злісним і самозакоханим? Звичайно ж, ні. Так само не поєднуються зі словом "дружба" жадібність і хвалькуватість, пихатість і зазнайство, дріб'язковість і байдужість.

З власного життєвого досвіду люди знають, що справжньою основою дружби виступає рівність. Дружба — це взаємна підтримка і взаємна повага, істинна дружба вільна від прикидання, лукавства і підтакування. Дійсна дружба насправді правдива й відважна.

Друг — це завжди серйозно. Той, хто хоче дружити, мусить навчитися дружити. Починати треба із самого себе. Ви повинні поглянути на самого себе, щоб знайти відповідь — чи готові ви зустріти друга. І чи не тому, що не всі вміють поговорити із самим собою, журяться часом: “Не можу знайти друга”. Або ж посилають схвильовані листи в редакції: “Немає друзів”, “Самотньо”. Пишуть, тривожаться й запитують: чому саме з ним ніхто не дружить?

Розмова із самим собою відносно дружби мусить бути рішучою і справедливою. Для цього спробуйте відповісти на такі запитання: чи цікавий я самому собі?; чи не нудькую я наодинці із самим собою?; чи вмю я поводитись із самим собою? Адже саме з тим, що зібрано і поєднано в людині, виходить вона до людей, тільки своїми людськими якостями вона може бути гідна дружби і заслужити її. Ось чому людина так часто й ставить собі запитання: чи є в неї друг? І якщо немає, то чому саме?

Іноді буває в житті так, що зустрічається вам людина товариська, доброзичлива й уважна. Вона й поради дає, і слухає вас, а також обіцяє допомогу, розвеселить і вмовить...

А все ж таки назвати таку людину другом — душа не лежить. І все це тільки тому, що, спілкуючись з вами і беручи участь у ваших справах, ця людина насправді турбується і дбає тільки про саму себе. Вона ні в чому вам не допомагає, навіть не співчуває вам, бо лише до самої себе виявляє чуйність і прислухається. Саме тому ностальгічний відтінок з приводу неможливості в першому-ліпшому супутнику життя, що знаходиться поряд із вами, побачити справжнього друга звучить у словах сирійського поета Аль-Мааррі (979 — 1057 рр.):

“Пора бы перестать печалиться о том,
Что двух друзей не сыщешь днем с огнем” [9,II, с.331].

Дружба починається із чуйності до іншого, з уміння поставити себе на місце друга. Інакше й бути не може: друзі живуть, впливаючи один на одного, і кожен із них намагається бути потрібним іншому.

Чи всі вам доводяться друзями, кого ви до них зараховуєте? Не так рідко за дружбу видають звичку ходити разом у кіно, зустрічатись, щоб послухати музику, спільно готуватись до семінарського заняття в університеті чи шкільного уроку і разом ділитись враженнями. Хоча подібні стосунки приємні й важливі, однак їх швидше можна назвати товариськими. Із власного життєвого досвіду відомо кожному: якщо хочеться шуму, жартів, веселощів, музики, дискусії чи суперечки — тоді йдуть якраз до товаришів. Отже, з товаришами приємно розважатись, а з другом — говорити про свої переживання й наміри. Глибоко сумуючи з приводу відсутності в його житті саме справжнього друга, відомий шотландський поет Роберт Бернс (1759 — 1796 рр.) мав рацію, коли стверджував:

“Я славлю миру торжество,
В том — счастье и достаток:
Найти мне друга одного,
Чем создавать десяток!” [9,II, с.23].

Але задумайтесь: якщо у вас виникає прагнення завжди бути на людях, то чи не втеча це від самого себе? Саме така поведінка людини позбавляє її неоціненного дару — почути себе на самоті із собою. А наскільки ж це важливо! Власні думки й почуття, іноді різні й суперечливі, аналіз своїх вчинків і бажань, чесна й об'єктивна оцінка самого себе багато чому навчить. Вміння розуміти самого себе — це запорука вміння розуміти іншого.

А тому, напевно, й існує правильна думка, що друзі пізнаються в біді, в тяжку хвилину. Отоді й виявляється здатність людини оцінити те, що сталося, почуттями, розумом і болем свого друга.

У реальному житті та в художній літературі ми знайдемо чимало тому яскравих прикладів. Пошлюсь на один випадок з художнього кінофільму “Земля Саннікова”. Поєднані небезпекою походу заради відкриттів нових земель за Північним полюсом двоє друзів Ільїн і Крестовський повертались додому на материк, щоб якомога швидше організувати нову експедицію для порятунку від загибелі виявленого ними племені анкелонів на так званій землі Саннікова. Для страховки, зв'язані між собою однією мотузкою, вони мужньо долали на своєму шляху зведені високо вгору незліченні гори нагромадженого льоду. Зненацька Крестовський, що йшов позаду, зірвався в провалля і повис на мотузці. Ільїн, який однією рукою втримував на мотузці свого друга, намагався його врятувати. Затиснутим в іншій руці ножем він довбав лід, намагаючись хоч як-небудь зачепитися за нього, але це йому не вдавалось і він повільно сповзав на край провалля. І тоді Крестовський, бачачи, що вони обидва неминуче загинуть, дістав з-за поясу свій ніж і перерізав мотузку, на якій висів. Однак Ільїн не покинув свого побитого об лід друга помирати на дні льодового провалля. Він спустився вниз, підібрав його, поклав на сани і тягнув за собою по льоду й снігу, сподіваючись на те, що їм рано чи пізно зустрінуться люди і вони будуть врятовані.

Однак існує й протилежна, але все ж таки не менш справедлива думка. Дружба перевіряється не тільки в біді й нещасті, але й у повсякденних дрібницях. До того ж перевірка дрібницями, мабуть, проходить набагато важче. Померти за свого друга за

якихось виняткових обставин є менш піднесеним вчинком, аніж повсякденно і потай жертвувати собою. Саме тому через дрібниці, непорозуміння найчастіше й розриваються дружні стосунки: несправедливість, неухважність, забудькуватість, необов'язковість і нелюб'язність — скільки за ними таїться висловлених і невисловлених образ і прикрощів. Досить часто трапляється, що саме через досади й прикрощі друзів рвуться міцні зв'язки, що створювались ними роками. З приводу цього відомий американський письменник Марк Твен (1835 — 1910 рр.) якось зазначив: “Дружба — це таке святе, солодке, міцне і стійке почуття, що його можна зберегти на все життя, якщо, звичайно, не намагатись просити грошей у позику” [1, с.229].

А тому свято бережіть визнаного й обраного вами друга. Вибирайте його не кваплячись, але менше всього поспішайте розлучитись із ним. Блискуче висловив цю думку азербайджанський поет XVIII століття Мірза Шафі Вазех:

“Ушедший хоть и не был всех дороже,
Мы заменить его никем не можем.
Тот, кто неповторим, — незаменим,
А в мире нет людей, во всем похожих.

Пусть не был он особенно любим,
Пусть жизнь свою он незаметно прожил,
Но мы еще пойдем, расставшись с ним,
Как без него пустынно в мире божьем!” [9, с.289].

Згодом, із плином часу людина стає вибірковішою, вимогливішою, стриманішою. Звичайно й дружба стає стриманішою, суворішою, вибагливішою, відповідальнішою. Адже в молодості ми ідеалізуємо не тільки себе в дружбі, але й дружбу в собі.

Проте, давній друг залишається назавжди першим серед рівних. І це треба не тільки розуміти, особливо з молодих літ, але й пам'ятати на все життя. Адже в зрілому віці вже значно важче зав'язати близькі стосунки, важче й подарувати і завоювати глибоку прихильність. А тому зовсім не випадково в народі кажуть: “Давній друг — краще нових двох”, маючи на увазі дійсно єдиного друга на все життя.

Сьогодні у блискавично мінливий час змін, коли людей все більше охоплює туга і нудьга через відсутність справжнього друга в їхньому житті, доводиться, на превеликий жаль, констатувати девальвацію багатьох моральних цінностей у суспільстві. І це в першу чергу стосується категорій моральної культури спілкування людини, серед яких чинне місце по праву посідає дружба.

Однак, як об'єкт серйозного наукового дослідження, дружба відразу ж викликає скептичне ставлення до себе. Люди незмінно вважають справжню дружбу великою рідкістю. Про це дуже емоційно повідав нам французький філософ-мораліст М. Монтень (1533 — 1592 рр.). Він, зокрема, зазначив, що для виникнення справжньої дружби “потрібен збіг стількох обставин, що й того багато, якщо доля посилає її один раз на три століття” [7, с.237].

Проте люди, як у минулому, так і зараз, шанують дружбу як найвеличнішу соціальну і моральну цінність, бо саме вона виявляється найідеальнішою формою спілкування людини з людиною. Недаремно давньоіндійська “Дхаммапада” як одна з найвеличніших історичних пам'яток людства свідчить: “Якщо знайдеш розумного друга, що готовий іти разом, живе праведно й мудро, перемагає всі знегоди, — іди з ним, радісний і вдумливий. Коли ж не знайдеш такого друга, — іди один, мов цар, що відмовився від завойованого царства, або ж як слон у слоновому лісі” [2, с.115].

Література

1. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. — М., 2001.
2. Дхаммапада. — М., 1960.

3. *Кон И.С.* Дружба. — М., 1989.
4. *Кон И.С.* Психология юношеской дружбы. — М., 1973.
5. *Кон И.С., Лосенков В.А.* Проблемы исследования юношеской дружбы // Советская педагогика. — 1974. — №10.
6. *Льюис К.С.* Любовь // Вопросы философии. — 1989. — №8.
7. *Монтень М.* Опыты. В 3-х кн. — Кн.1. — Москва-Ленинград, 1954.
8. *Роллан Р.* Воспоминания. — М., 1966.
9. *Таранов П.С.* Эмоции ума. В. 2-х т. — Т.1. — Симферополь, 1987.
10. *Философия любви / Сост. А.А. Ивин.* — В 2-х ч. — Ч.2. — М., 1990.
11. *Шиллер Ф.* Собрание сочинений. В 9 т. — Т.8. — Москва-Ленинград, 1950.

Надійшла до редакції 22.03.2004 р.